

Problem odnosa kauzaliteta i teleologije u disertaciji Marijana Tkalčića*

MATIJA VIGATO

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska /
Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia
matijavigato@gmail.com*

UDK 1(091)(497.5)"19"

1 Tkalčić, M.

17.023:122

Izvorni znanstveni članak /

Original scientific paper:

Primljeno/ Received: 15. 3. 2026.

Prihvaćeno / Accepted: 20. 3. 2026.

[https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1\(103\).7](https://doi.org/10.52685/pihfb.52.1(103).7)

Sažetak

Problem odnosa kauzaliteta i teleologije krajem 19. i početkom 20. stoljeća bio je predmetom intenzivnih rasprava u filozofiji i znanosti, u čije se razmatranje uključio i Marijan Tkalčić. U svojoj doktorskoj disertaciji *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, obranjenom 1921. godine u Zagrebu, Tkalčić analizira niz teorija kauzaliteta (Hume, Meinong) i teorija teleologije (Kant, Akvinski), kao i Wundtov pokušaj sinteze kauzaliteta i teleologije, kako bi u konačnici razriješio njihovo proturječje u pojmu zbivanja. U ovom radu nastojat će se odgovoriti na pitanje zašto se po Tkalčiću problem odnosa kauzaliteta i teleologije ne može riješiti bez filozofijskog određenja zbivanja te rekonstruirati njegov argument koji ga vodi do tog zaključka.

* Ovaj rad temelji se na doktorskoj disertaciji Marijana Tkalčića pod naslovom *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, obranjenom 1921. godine na Sveučilištu u Zagrebu pred povjerenstvom koje su činili Albert Bazala, Gjuro Arnold i Vale Vouk. Disertacija se čuva u arhivu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u formi rukopisa i do sada nije bila predmetom sustavne analize. Prvi prijepis i transkripciju rukopisne građe izradio je 2025. godine prof. dr. sc. Ivica Vigato, dok je kritičko izdanje disertacije, koje priređuju Jan Defrančeski i Matija Vigato, trenutno u pripremi. Više o liku i djelu Marijana Tkalčića u: Blaženka Horvat, *Filozofski pogledi Marijana Tkalčića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1990); Mladen Labus, »Filozofija stvaralaštva Marijana Tkalčića«, u: Mladen Labus, *Filozofija i stvaralaštvo: Filozofski portreti hrvatskih filozofa* (Zagreb: Plejada – Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 2016), pp. 11–35.; Jan Defrančeski, »Uz filozofiju stvaralaštva Marijana Tkalčića: Fragmenti jedne studije u nastajanju«, *Čemu XVII/28* (2021), pp. 130–135.

Ključne riječi: Marijan Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, kauzalitet, teleologija, sinteza, zbivanje

Uvod

Raste li biljka zbog prethodnih uzroka ili zato što teži određenoj svrsi? Problem odnosa kauzaliteta i teleologije bio je jedna od središnjih tema u filozofiji i znanosti krajem 19. i početkom 20. st.,¹ posebice u kontekstu sukoba mehanicističkih i teleoloških objašnjenja prirode. Aktualnosti te teme, među ostalim, doprinijela je i Darwinova teorija evolucije, koja je nastojala svrhovitost u prirodi objasniti kauzalnim procesima prirodne selekcije,² kao i vitalističke teorije organizma, primjerice teorija Hansa Driescha,³ koje su u razvoju živih bića ponovno isticale teleološke principe.⁴ Nije se radilo samo o metodološkom pitanju objašnjenja u pojedinim znanostima, već i ontološkom pitanju strukture zbilje: je li ona strukturirana kauzalno, odnosno teleološki *po sebi* ili su pak kauzalitet i teleologija ograničeni na sferu subjekta, odnosno spoznaje i iskustva. Rasprava nije zaobišla ni zagrebačko sveučilište, gdje Marijan Tkalčić u svojoj doktorskoj disertaciji *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije* daje kritički osvrt na djela koja se bave tom temom te i sam doprinosi raspravi. Njegova disertacija proteže se na 141 str. rukopisa te nije tematski ili brojčano podijeljena na poglavlja, a osim problema odnosa kauzaliteta i teleologije, bavi se i pitanjem odnosa filozofije i znanosti te mogućnosti sinteze svega znanja, kritikom dominacije pojedinih znanstvenih metoda, kritikom uvođenja vrijednosti u znanost, povijesnom genealogijom pojma kauzaliteta i teleologije i dr. Cilj je ovoga rada usredotočiti se na Tkalčićevu argumentaciju prilikom suočavanja s problemom odnosa kauzaliteta i teleologije i to analizirajući njego-

¹ O raspravama o odnosu kauzaliteta i teleologije u tom razdoblju vidi npr. Eduard von Hartmann, *Philosophie des Unbewussten* (Leipzig: Verlag von Wilhelm Friedrich, 1880); Wilhelm Wundt, *Logik, eine Untersuchung der Prinzipien der Erkenntnis und der Methoden Wissenschaftlicher Forschung* (Stuttgart: Verlag von Ferdinand Enke, 1907); Hans Driesch, *The Science and Philosophy of the Organism* (London: Adam and Charles Black, 1908), Wilhelm Roux, *Der Kampf der Teile im Organismus* (Leipzig: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1881).

² Charles Darwin, *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (London: John Murray, 1859).

³ Driesch, *The Science and Philosophy of the Organism*.

⁴ Driesch je u eksperimentima s embrijima morskog ježa pokazao da se iz razdvojenih ranih blastomera može razviti cjelovit organizam, a ne samo njegov dio, što je kasnije protumačio kao dokaz da razvoj živog bića nije moguće objasniti isključivo mehaničkim uzrocima, nego zahtijeva teleološki organizirajući princip koji je nazvao entelehijom Hans Driesch, »Entwicklungsmechanische Studien.«, *Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie* 53 (1892), pp. 160–184. Driesch, *The Science and Philosophy of the Organism*.

vu: (1) kritiku Wundtovog pokušaja sinteze kauzaliteta i teleologije i (2) kritiku odabranih teorija kauzaliteta i teleologije te (3) njegov prijedlog razjašnjenja proturječna kauzaliteta i teleologije u filozofijskom određenju zbivanja. Među teorijama kauzaliteta koje Tkalčić analizira odabrane su one Hume i Meinonga, iako Tkalčić dodatno spominje Kanta, Milla, Schopenhauera i dr., a među teorijama teleologije na koje se osvrće odabrani su Kant i Akvinski, iako Tkalčić dodatno spominje Aristotela, Wundta i druge autore. Navedeni su autori odabrani kao važne polemičke točke na koje se Tkalčić treba osvrnuti prije nego predloži svoje rješenje, posebice jer teže s jedne strane subjektivističkim (Kant, Hume), a s druge strane objektivističkim rješenjima (Meinong, Akvinski), dok se sam Tkalčić opire takvim dualizmima,⁵ koje nastoji prevladati u svojem određenju zbivanja. Na temelju rekonstrukcije Tkalčićevog glavnog argumenta pokazat će se da se Tkalčićevo razrješenje problema odnosa kauzaliteta i teleologije temelji na implicitnom realističkom i anti-supstancijalističkom pristupu koji anticipira neke motive kasnijih procesnih ontologija.

Problem odnosa kauzaliteta i teleologije: povijesni okvir

Kontrast između kauzalnih i teleoloških tipova objašnjenja obično se shvaća ne kao puka razlika, već kao proturječje.⁶ Tkalčić odnos kauzaliteta i teleologije predstavlja kao opreku u »novoj nauci«, koja se (1) u filozofiji pojavljuje kao opreka materijalizma i spiritualizma, (2) u fizici kao opreka mehanicizma i energizma, a (3) u biologiji kao opreka mehanicizma i vitalizma.⁷ Tkalčić ne precizira na koje točno autore pritom misli, no u kontekstu tadašnjih rasprava moglo bi se raditi (1) u filozofiji o sukobu tzv. »vulgarnih materijalista« 19. stoljeća poput Ludwiga Büchnera,⁸ Jacoba Moleschotta⁹ i Carla Vogta¹⁰ s razli-

⁵ U svojem kasnijem radu, »Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)« piše: »Spoznajna teorija tako ne dohvaća upravo posljednjih temelja našega spoznavanja, pa joj dosljedno i subjekt i objekt – duh i materija, čovjek i svijet – uviru u 'ono drugo', rastaču se, gube svoje obrise, izmiču svakom određenju: *transcendira i subjekt i objekt u neodredljivu beskonačnost.*« Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)«, *Glasnik Jugoslavenskog profesorskog društva* XX/1–12 (1940), pp. 335–346, ovdje p. 337.

⁶ Yervant Hovannes Krikorian, »Teleology and Causality«, *The Review of Metaphysics*, 2/8 (1949), pp. 35–46., ovdje p. 38.

⁷ Marijan Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, doktorska disertacija (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1921), p. 7.

⁸ Ludwig Büchner, *Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien* (Leipzig: Verlag von Theodor Thomas, 1874).

⁹ Jacob Moleschott, *Der Kreislauf des Lebens. Physiologische Antworten auf Liebig's Chemische Briefe* (Mainz: Verlag von Victor von Zabern, 1857).

¹⁰ Carl Vogt, *Köhlerglaube und Wissenschaft: eine Streitschrift gegen Hofrath Rudolph Wagner in Göttingen* (Gießen: J. Ricker, 1855).

čitim pripadnicima spiritualizma ili idealizma, npr. Rudolfa Hermanna Lotzea,¹¹ (2) u fizici o raspravi između mehanicizma, npr. Hermanna von Helmholtza¹² ili Ludwiga Boltzmana,¹³ te energizma, npr. Wilhelma Ostwalda¹⁴ i Geoga Helma,¹⁵ (3) a u biologiji sukob mehanicističkih interpretacija života, npr. Ernsta Haeckela,¹⁶ a s druge strane vitalizma Hansa Driescha¹⁷ i Johannes Reinkea.¹⁸ Prema Tkalčiću, povod nastanku ovog problema u novome vijeku krije se u odnosu prirodnih znanosti i filozofije:

»[N]agli razvitak, uspjesi i probuđenje prirodnih nauka pogodovali [su] tome, da su se metode prirodnih nauka počele protezati i na ostala područja (Descartes, Galilei, Hobbes, Spinoza...) Moderni problem kauzaliteta i teleologije ima ovdje svoj zametak.«¹⁹

Suprotstavljanje kauzaliteta i teleologije nije bilo karakteristično za klasičnu aristotelovsku filozofiju prirode koja je stoljećima oblikovala europsko razumijevanje prirodnih procesa. U Aristotelovu nauku kauzalitet i teleologija ne stoje u opreci, a mogu se prepoznati u četirima uzrocima ili objašnjenjima (αἰτίαι): kao djelatni uzrok (τὸ κινουῦν) i svrhovni uzrok (οὗ ἕνεκα), uz materijalni uzrok (ὕλη) te formalni uzrok (εἶδος / μορφή).²⁰ Djelatni uzrok Aristotel navodi kao »prvotno načelo promjene ili mirovanja, kao što je uzrok <...> mijenjajuće mijenjanoga«,²¹ a svrhu kao »ono poradi čega' je što, kao šetnji – zdravlje«. ²² Primjerice, rast biljke može se objasniti pomoću četiri uzroka: materijalni uzrok čine tvari iz kojih biljka nastaje i kojima se hrani, poput vlage

¹¹ Rudolf Hermann Lotze, *Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit* (Leipzig: Hirzel, 1864).

¹² Hermann von Helmholtz, *Über die Erhaltung der Kraft* (Berlin: Verlag von Wilhelm Engelmann, 1902).

¹³ Ludwig Boltzmann, *Vorlesungen über Gastheorie* (Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1896).

¹⁴ Wilhelm Ostwald, *Vorlesungen über Naturphilosophie, gehalten im Sommer 1901 an der Universität Leipzig* (Leipzig: Verlag von Veit & Comp., 1902).

¹⁵ Georg Helm, *Die Energetik nach ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Leipzig: Verlag von Veit & Comp, 1898).

¹⁶ Ernst Haeckel, *Die Welträtsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie* (Bonn, 1899).

¹⁷ Hans Driesch, *Philosophie des Organischen* (Leipzig: Alfred Kröner Verlag, 1909).

¹⁸ Johannes Reinke, *Die Welt als Tat. Umriss einer Weltansicht auf naturwissenschaftlicher Grundlage* (Berlin: Paetel, 1899).

¹⁹ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 5.

²⁰ Aristotel, *Fizika*, Tomislav Ladan (prev.) (Globus: Sveučilišna naklada Liber, 1988), 194b15–195a3.

²¹ Ibid., 194b25–35

²² Ibid., 194b30–35

i hranjivih sastojaka iz tla; formalni uzrok jest forma određene vrste biljke koja određuje njezinu strukturu i način razvoja; djelatni uzrok jest roditeljska biljka iz čijeg sjemena biljka nastaje te prirodni procesi koji pokreću i održavaju rast; a svrhovni uzrok jest ostvarenje potpune forme biljke, odnosno razvoj u zrelu biljku sposobnu za vlastiti život i razmnožavanje. Aristotel među uzrocima ne vidi sukob, smatrajući da »istoj stvari biva više uzroka«.²³ Pritom, ističe Irwin, Aristotel implicitno pretpostavlja da potraga za uzrocima, iako ima objašnjavajuću funkciju, ujedno znači i potragu za objektivnim principima zbilje, tako da uzroci nisu samo načini objašnjenja nego i realni principi koji utemeljuju ta objašnjenja.²⁴ Toma Akvinski aristotelovsku teoriju uzročnosti interpretira u teološkom ključu – Bog je i prvi uzrok (*causa efficiens prima*) i krajnja svrha (*ultimus finis*). Naime, sustav (*ordo*) proizvođača »ne može ići u beskraj«, zbog čega »nužno moramo tvrditi da postoji neki iskonski proizvođač, kojega svi ljudi nazivaju Bogom«.²⁵ S druge strane:

»<...> bića kojima nedostaje spoznajna moć teže prema određenom cilju samo ako ih je tamo usmjerilo neko spoznajom obdareno umno biće, kao što strijelac usmjeruje strelicu. Prema tome, postoji neko umno biće koje sva bića prirodnog svijeta usmjeruje prema određenoj svrsi. To biće nazivamo Bogom«.²⁶

Aristotelov autoritet, međutim, počela su slabiti nova znanstvena otkrića početkom 17. stoljeća, posebice ona za koje je bio vezan Galileo Galilei – primjerice otkriće da sva tijela padaju ujednačenom brzinom, da je površina sunca puna pjega te da Venera ima faze kao i mjesec.²⁷ Takva empirijska otkrića i sve veća uloga eksperimenata postupno su potkopavali tradicionalna aristotelovska objašnjenja prirodnih pojava, osobito ona koja su se oslanjala na teleološke principe. Primjerice, fenomen uzlaznog kretanja vode u slučaju sifona ranije se tumačio putem svrhe – voda se kreće gore jer ne podnosi prazninu (tzv. *natura abhorret vacuum*), ali eksperimenti poput onog Evangeliste Torricellija objasnili su ga mehanički, putem atmosferskog tlaka.²⁸ U tom kontekstu pojavljuje se niz pokušaja da se čitava priroda objasni na mehaničkim osnovama. Prvi

²³ Ibid., 195a3–5.

²⁴ Terence Irwin, *Aristotle's First Principles* (Oxford: Clarendon Press, 1990), p. 98.

²⁵ Toma Akvinski, »Suma teologije«, u: *Izabrano djelo*, Tomo Vereš (prev.) (Zagreb: Globus, 1981), I, q. 2, a. 3.

²⁶ Ibid.

²⁷ Edwin Arthur Burt, *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science: A Historical and Critical Essay* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Company, 1925), p. 67

²⁸ Edward Grant, »Nature's Abhorrence of a Vacuum«, u: Edward Grant, *Much Ado About Nothing: Theories of Space and Vacuum from the Middle Ages to the Scientific Revolution* (New York: Cambridge University Press, 1981), pp. 67–104..

sustavan i sveobuhvatan pokušaj da se izvanjski svijet prikaže na način koji je temeljno drugačiji od »platoničko-aristotelijansko-kršćanskog«, navodi Burt, jest Descartesova teorija vrtloga,²⁹ u kojoj se »astronomsko-fizički svijet« nastoji objasniti putem kružnog kretanja tijela koje ne zahtijeva pozivanje na kvalitete koje se ne mogu deducirati iz protežnosti.³⁰ Ipak, unatoč širenju mehaničke filozofije u fizici i astronomiji, u objašnjenju živih bića ostalo je otvoreno pitanje može li se organizam u potpunosti razumjeti isključivo putem mehaničkih uzroka. Tu napetost izražava i Kantova poznata tvrdnja:

»Naime posve je izvjesno, da mi prema prosto mehaničkim principima prirode organizirana bića i ne upoznajemo dovoljno, a kamo li da ih možemo razjasniti, i to tako izvjesno, da se smiono može reći, da je za ljude besmisleno, ako samo kane ili ako se nadaju, da bi se jednom još mogao pojaviti neki Newton, koji će prema prirodnim zakonima, što ih nikakva namjera nije sredila, napraviti shvatljivim stvaranje makar samo i jedne vlati trave; ta se, naime, spoznaja ljudima naprosto mora odreći.«³¹

Takva skepsa prema mogućnosti potpunog mehaničkog objašnjenja živih organizama otvorila je prostor teorijama koje su u životnim procesima ponovno naglašavale teleološki usmjerene principe. U 19. stoljeću i početkom 20. stoljeća ti su pokušaji dobili svoj najpoznatiji oblik u vitalističkim teorijama organizma, osobito u radovima Driescha, koji je tvrdio da razvoj živih bića nije moguće objasniti isključivo mehaničkim uzrocima, nego zahtijeva poseban organizirajući princip, koji naziva »entelehijom«.³² Slična se reakcija na mehanicističko razumijevanje prirode može uočiti i u fizici, gdje se, kako naglašava i Tkalčić,³³ kao protuteorija mehanicizmu pojavljuje energizam, o čemu u to vrijeme primjerice piše Cassirer.³⁴ Energizam, ponajviše razvijen u radovima Wilhelma Ostwalda, nastoji prirodne procese objasniti ne pomoću materijalnih čestica i njihovog mehaničkog gibanja, već pomoću energije kao temeljnog principa prirode. Energizam nije teleološka teorija jer prirodne procese ne objašnjava putem svrha, no može djelovati blizak teleološkom načinu objašnjavanja jer prirodne procese promatra kroz njihove organizirane funkcije i međusobne odnose.

²⁹ Burt, *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science*, p. 105.

³⁰ Ibid., p. 102.

³¹ Immanuel Kant, *Kritika moći sudjenja*, Viktor Sonnfeld (prev.) (Zagreb: Jesenski i Turk, 2022.), §75.

³² Driesch, *The Science and Philosophy of the Organism*, p. 82.

³³ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 7.

³⁴ Ernst Cassirer, *Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, Zweiter Band (Berlin: Verlag von Bruno Cassirer, 1907).

Na filozofijskoj razini slična se napetost kauzalnih i teleoloških objašnjenja očituje u raspravama o odnosu tijela i uma. Autori poput Carla Vogta nastojali su mentalne procese uzročno izvesti iz fizioloških funkcija organizama, pa je tako poznata Vogtova tvrdnja: »misli su povezane s mozgom otprilike na isti način kao što je žuč povezana s jetrom ili urin s bubrežima«. ³⁵ Nasuprot takvom redukcionističkom materijalizmu, Rudolf Hermann Lotze razvija oblik teleološkog idealizma prema kojemu fiziološki procesi mogu objasniti uvjete nastanka mentalnih pojava, ali ne i samu prirodu duševnog života, koji se mora razumjeti unutar šireg, svrhovito uređenog poretka svijeta. ³⁶ S tim u vezi, problem odnosa kauzaliteta i teleologije Tkalčić definira putem idućeg pitanja: *može li se kauzalitet protegnuti na nauke duha na isti način kao u prirodnim naukama?* ³⁷ To je pitanje, navodi Tkalčić, izrazito važno u psihologiji i biologiji zbog njihova specifičnog položaja među znanostima:

»Osobito u biologiji, a kasnije i u psihologiji tretiran je taj problem osobitom žestinom, što je u vezi sa samom naravi tih nauka stoji nekako po sredini između prirodnih nauka i nauka duha«. ³⁸

Upravo u kontekstu napetosti između kauzalnih i teleoloških objašnjenja, koje se očituju u različitim naukama, postavlja se pitanje njihove moguće sinteze te uloge filozofije u njezinu ostvarivanju – pitanje kojim se iscrpno bavio Wilhelm Wundt, a koje Tkalčić preuzima i razrađuje u svojoj disertaciji.

Wundtov pokušaj sinteze kauzaliteta i teleologije ³⁹

Wundt je filozofiju smatrao općom znanosti (*allgemeine Wissenschaft*) koja se ne bavi pojedinim objektima iskustva, kao što to čine posebne znanosti (*Einzelwissenschaften*) – uključujući fiziku, kemiju, biologiju, pa i psihologiju – već znanošću koja se bavi vezama tih pojedinih objekata. ⁴⁰ Iako je prvenstveno zapamćen kao utemeljitelj eksperimentalne psihologije, Araujo ističe kako

³⁵ »<...> die Gedanken etwa in demselben Verhältnisse zum Gehirne stehen, wie die Galle zu der Leber oder der Urin zu den Nieren«; Vogt, *Köhlerglaube und Wissenschaft*, p. 32.

³⁶ Lotze, *Mikrokosmos*.

³⁷ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 7.

³⁸ Ibid.

³⁹ U svojoj interpretaciji Wundta, Tkalčić izraze »teleologija« i »finalitet« koristi kao sinonime, što je vidljivo npr. u idućem dijelu teksta: »Wundt priznaje nužnost kauzaliteta i teleologije, te jedan nadomještava drugi, a ujedno se i upotpunjuju. Kauzalitet i finalitet zapravo su izražaj događaja i promjena u nekom zbivanju«. Ibid., p. 8.

⁴⁰ Saulo de Freitas Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology: A Reappraisal* (Cham: Springer, 2016), p. 134.

je Wundt više od svega bio filozof, čiji je glavni cilj bio razvoj metafizičkog sustava temeljen na rezultatima empirijskih istraživanja posebnih znanosti, a koji je razumio kao svjetonazor (*Weltanschauung*).⁴¹ U *Sistemu filozofije* filozofiju definira kao »opću znanost koja nastoji objediniti opće znanje koje pružaju posebne znanosti u sustav bez proturječja«. ⁴² Jedan od glavnih izazova za objedinjavanje znanja posebnih znanosti u jedan filozofijski sustav zauzima pitanje odnosa kauzaliteta i teleologije, koji su – shvaćeni kao dva svjetonazora koji proizlaze iz supstancijalnog shvaćanja kauzaliteta i supstancijalnog shvaćanja svrhe – proturječni, budući da kauzalitet podrazumijeva determinizam, a svrha podrazumijeva slobodu, a koji su međusobno nepomirljivi.⁴³ Umjesto supstancijalnog, Wundt predlaže procesualno shvaćanje principa kauzaliteta i svrhe – njegovo tumačenje aktualnog kauzaliteta (*aktuelle Kausalität*), ističe Araujo, jednako se može prepoznati u pojmu svrhe (*aktueller Zweck*).⁴⁴ Iako je prepoznao važan pokušaj pomirenja sukoba i teleologije kod Kanta – koji je kauzalno objašnjenje, kao ono koje se kreće od dijela prema cjelini, smatrao inverzijom teleološkog objašnjenja, koje se kreće od cjeline prema dijelu⁴⁵ – zamjerao mu je što svrsi nije dao jednaki objašnjavački status kao što je davao kauzalnosti.⁴⁶

Wundtovo simetrično definiranje kauzaliteta i teleologije, kao i otpor njihovom supstancijaliziranju, vjerojatan su razlog zbog kojega Tkalčić Wundtovu analizu uzima kao jednu od ključnih referentnih točki u raspravi o odnosu kauzaliteta i teleologije. Na Tkalčićevo bavljenje Wundtom vjerojatno je utjecao Gjuro Arnold, koji je, kako navode Boršić i Karasman, dobro poznao tada recentnu literaturu vezanu za psihologiju, te koji se na Wundta referirao u svom djelu *Psihologija za srednja učilišta*, gdje u literaturi navodi nekoliko Wundtovih djela.⁴⁷ U svojoj disertaciji, Tkalčić prvo rekonstruirao Wundtov shvaćanje odnosa

⁴¹ Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology*, pp. 11–12.

⁴² Wilhelm Wundt, *System der Philosophie* (Leipzig: Engelmann, 1889), p. 20. Prema Saulo de Freitas Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology: A Reappraisal* (Cham: Springer, 2016), p. 131.

⁴³ Wundt, *System der Philosophie*, p. 318–319. Prema: Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology*, pp. 150–151.

⁴⁴ Wundt, *System der Philosophie*, pp. 311–312. Prema: Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology*, p. 150.

⁴⁵ Wundt, *System der Philosophie*, p. 20. Prema: Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology*, p. 151.

⁴⁶ Wundt, *System der Philosophie*, p. 321. Prema: Araujo, *Wundt and the Philosophical Foundations of Psychology*, p. 151.

⁴⁷ Radi se o djelima *Grundriss der Psychologie (Nacrt psihologije)* i *Grundzüge der Physiologischen Psychologie (Osnove fiziološke psihologije)*. Luka Boršić, Ivana Skuhala Karasman, »Odvajanje psihologije od filozofije na primjeru Gjura Arnolda«, u: Berislav Podrug (ur.), *Filozo-*

kauzaliteta i teleologije, kako bi potom ukazao na unutarnji problem istog te i formulirao svoju kritiku.⁴⁸ Wundt kauzalitet i finalitet, ističe Tkalčić, tumači kao međusobno obrnute – »kauzalni postupak polazi od uzroka do učinka, a finalni od učinka prema uzroku«,⁴⁹ ali unatoč toj formalnoj simetriji, kao nerazmjerne po pitanju primjene i egzaktnosti u znanosti. Finalitet, naime, ima šire područje jer su nam »više poznati učinci nego uzroci«,⁵⁰ ali manju egzaktnost, jer se »iz jednog učinka dađe zaključivati na više uzroka«. Finalitet se po Wundtu, navodi Tkalčić, međusobno nadomještavaju i upotpunjuju, a zajedno u potpunosti izražavaju i određuju promjene u svijetu.⁵² Tkalčić navodi kako su za Wundta kauzalitet i finalitet izvedeni iz stavka dovoljnog razloga, čije su podvrste,⁵³ odnosno da je svako od njih »primijenjeni stavak dovoljnog razloga na »‘*realno zbivanje*’ u vanjskom svijetu«. ⁵⁴

Tkalčić, međutim, smatra da se problem odnosa kauzaliteta i teleologije ne može riješiti putem principa temelja spoznaje, kao »logičk[e] formulacij[e] neke konstantnosti u nastupanju pojava i promjena uopće«,⁵⁵ kako predlaže Wundt. Prema Tkalčiću, Wundtov princip temelja spoznaje, zamišljen kao »baza dosljednog znanstvenog sistema, u kome su sintetizovana sva područja saznanja«,⁵⁶ u najopćenitijoj formulaciji ima tek negativan karakter: »u ‘formulaciji sinteze’ ne smije biti protuslovlja«,⁵⁷ dok »ono što držimo protuslovnim <...> naznačuje stanje odnosno poznavanje ‘teorija’ posebnih nauka«. ⁵⁸ Zbog toga se proturječje između kauzaliteta i teleologije ne razrješava već se samo formalno neutralizira. Umjesto da se njihov odnos razjasni na razini zbivanja, on se premješta na razinu logičke forme. Time se ne pokazuje kako su kauzalno i teleološko objašnjenje međusobno povezani u samom zbivanju, nego samo da se oba mogu smatrati legitimnim načinima njegove logičke interpretacije.

fijsko djelo Gjura Arnolda; Zbornik radova sa znanstvenog skupa Matice hrvatske u povodu 170. obljetnice rođenja Gjura Arnolda (Sisak: Matica hrvatska Sisak, 2024), pp. 77–89, ovdje p. 82–83.

⁴⁸ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 7–22.

⁴⁹ Ibid., p. 7. Wundt ima sličnu raspravu o odnosu kauzaliteta i teleologije u poglavlju »Zweck als Umkehrung der Causalität. Actuelles Zweckprincip« djela *System der Philosophie*. Wundt, *System der Philosophie*, pp. 322–325.

⁵⁰ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 7.

⁵¹ Ibid., p. 7.

⁵² Ibid., p. 8.

⁵³ Ibid., p. 9.

⁵⁴ Ibid., p. 7. U ovom članku, kurzivom će biti označeni podcrtani dijelovi teksta izvornog rukopisa Disertacije.

⁵⁵ Ibid., p. 11.

⁵⁶ Ibid., p. 12.

⁵⁷ Ibid., p. 11.

⁵⁸ Ibid., p. 13.

Wundtova je sinteza kauzaliteta i teleologije prema Tkalčiću stoga neuspješna jer se oslanja na princip temelja spoznaje koji je previše formalan da bi dao stvarni sadržaj sinteze. Preuzimanjem sadržaja iz posebnih znanosti, navodi Tkalčić, filozofija može ili upasti u proizvoljnu generalizaciju pojedinih posebnih znanosti ili, što čini Wundt, u prazno apsolutno. Međutim, ako se sve filozofije sastaju u apsolutnom kao onom iznad svih opreka, uključujući i opreku između kauzaliteta i finaliteta, time je onemogućena sinteza jer izostaju i opreke, a time i protuslovlja. Filozofija time postaje »negativnim stvorem«⁵⁹ i ne može riješiti proturječja u znanostima.

Tkalčić zaključuje da se odnos kauzaliteta i teleologije ne može razriješiti na razini formalnog principa temelja spoznaje nego se mora vratiti na razinu samih pojmova kauzaliteta i teleologije. Stoga Tkalčić nakon kritike Wundtova rješenja pristupa onome što naziva »principijelno-kritičkom«⁶⁰ formulacijom pitanja odnosa kauzaliteta i teleologije, koje u uvodnoj metodološkoj formulaciji navodi kao dva pitanja: (1) *što je kauzalitet?* te (2) *koji je odnos kauzaliteta prema teleologiji*.⁶¹ Iako Tkalčić u metodološkoj najavi govori isključivo o principijelno-kritičkom određenju *kauzaliteta*, u daljnjem tijeku rada on analizira i različite teorije *teleologije*, budući da se pitanje njihova međusobnog odnosa može razjasniti tek nakon što se oba pojma zasebno odrede. Takva određenja zahtijevaju analizu različitih filozofijskih teorija kauzaliteta i teleologije kako bi se pokazalo na koji su način ti pojmovi u njima određeni, koje poteškoće proizlaze iz pojedinih pokušaja njihova tumačenja te u kojem se smislu uopće može postaviti pitanje njihova međusobnog odnosa.

Tkalčićeva analiza teorija kauzaliteta: Hume i Meinong

U analizi pojma kauzaliteta Tkalčić razmatra niz utjecajnih novovjekovnih interpretacija kauzaliteta, pri čemu se posebno ističu Tkalčićeva analiza Humeove i Meinongove teorije kauzaliteta. Kritičku analizu teorija kauzaliteta Tkalčić započinje s Humeom, pritom se referirajući se na Høffdinga, koji je Tkalčiću vjerojatno služio kao jedan od izvora za Humeovu filozofiju, budući da izvorna Humeova djela ne navodi u literaturi.⁶² Prema Høffdingu, navodi Tkalčić, pro-

⁵⁹ Ibid., p. 17.

⁶⁰ Ibid., p. 7.

⁶¹ Ibid.

⁶² Harald Høffding bio je jedan od najutjecajnijih interpretatora britanskog empirizma i autor tada vrlo poznate povijesti moderne filozofije – Harald Høffding, *Geschichte der neueren Philosophie: Eine Darstellung der Geschichte der Philosophie von dem Ende der Renaissance bis zu unseren Tagen* (Leipzig: Reissland, 1895) te je često služio kao sekundarni izvor za tumačenje Humea početkom 20. stoljeća.

blem kauzaliteta kako ga je postavio Hume, nije još riješen, a možda se ni ne može riješiti.⁶³ Iako Tkalčić ne precizira što misli pod Humeovim »problemom kauzaliteta«, moglo bi se raditi o problemu opravdanja vjerovanja u nužnu vezu između događaja ako u iskustvu opažamo samo njihovo uzastopno pojavljivanje. Uzrok je prema Humeovoj definiciji »objekt nakon kojega slijedi drugi objekt, te pri čemu svi objekti slični prvome bivaju praćeni objektima sličnima drugome«. ⁶⁴ Kauzalnu nužnost među događajima, pritom ne opažamo, već je ona posljedica navike, kao i svi ostali izvodi iz iskustva.⁶⁵ Humeovu metodu analize kauzaliteta naziva »psihološko-genetičkom metodom«, opisujući je na idući način:

»Psihološko–genetička metoda je negativna [metoda]; njom se možemo poslužiti, kad valja da probleme i pojmove, koji su u povijesti filozofije i nauka imali dogmatičko-aksiomni karakter – te uopće nijesu bili podvrgnuti kritici, a u stanovito prelazno doba više smetali no koristili razviću nauka – svedemo na njihovu genetičku formulu«. ⁶⁶

Humeovo tumačenje kauzaliteta, navodi Tkalčić, vrijedno je kao odgovor na skolastički dogmatizam,⁶⁷ ali po njemu ono ne daje rješenje problema već ostaje »‘negativna kritika’ koja nam samo pokazuje, što kauzalitet nije«. ⁶⁸ Prema Tkalčiću, Hume problem kauzaliteta »svodi na naviku«, ⁶⁹ ali time otvara pitanje »otkuda navika?«. ⁷⁰ Ako navika nastaje iz uzajamnog djelovanja iskustva i uma, tada je taj proces već pretpostavljen kao kauzalan,⁷¹ pa bi time Hume implicitno pretpostavljao ono što želi objasniti. Ako pak navika ne proizlazi ni iz iskustva ni iz uma, tada njezin nastanak ostaje neobjašnjen, a kauzalitet treba uzeti »kao neko čudo«. ⁷² Humeovo određenje kauzaliteta, zaključuje Tkalčić, pokazuje razvitak pojma kauzaliteta, ali ne tumači sam kauzalitet – »baza samog problema ostaje neodređena i nekritikovana«. ⁷³ Čini se da je kod

⁶³ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 22. Prema: Harald Høffding, *Der Totalitätsbegriff: Eine Erkenntnistheoretische Untersuchung* (Leipzig: O. R. Reisland, 1917), p. 77.

⁶⁴ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding* (Oxford: Oxford University Press, 2007), p. 56.

⁶⁵ Ibid., p. 32

⁶⁶ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, pp. 22–23.

⁶⁷ Ibid., p. 23.

⁶⁸ Ibid., p. 22.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid., p. 23.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

⁷³ Ibid., p. 81.

Humeovog tumačenja kauzaliteta neriješeno pitanje odnosa, koje pak u središte svoje analize kauzaliteta postavlja Meinong.

Najopsežniji dio Tkalčićeve analize kauzaliteta posvećen je Meinongu⁷⁴ i njegovu pokušaju da se kauzalitet definira unutar teorije predmeta (*Gegenstandstheorie*). Prema Meinongu, navodi Tkalčić, kauzalitet se ne odnosi na predodžbe nego na same stvari.⁷⁵ Spoznaja započinje osjetom, odnosno nužnom sukcesijom osjeta, koji se u svijesti pojavljuju kao predodžbeni sadržaji te postaju polazište za sud kojim se ta sukcesija tumači kao kauzalni odnos. U tom sudu pretpostavlja se »vanjska egzistencija« kao jedan od uvjeta postanja osjeta, ali taj uvjet ostaje nepoznat, zbog čega kauzalitet, kako ističe Tkalčić, poprima karakter »relacije bez fundamenta«.⁷⁶

»Nužna sukcesija' i oćuti su prema tome, 'fundamenti suda, koji statuiru kauzalitet', a nipošto kauzaliteta samoga«, tj. oni su »fundamenti kauzaliteta tek 'kao da' (*als ob*) su stvari same, dok su zapravo 'predodžbeni sadržaji'«. ⁷⁷

Ovdje se zapravo radi, navodi Tkalčić, o dva određenja kauzaliteta: (1) kauzalitet »kao da«, koji je relacija u sudu čiji su fundamenti osjeti i nužna sukcesija, te (2) »metafizični kauzalitet«, koji kao realno zbivanje nije utemeljen jer nam je »vanjska egzistencija« nepoznata, zbog čega ga Tkalčić naziva »relacijom bez fundamenta«.⁷⁸ Budući da se za razliku od drugih relacija metafizički kauzalitet ne može svesti na odnos među jasno odredivim fundamentima, on poprima karakter iznimke među relacijama.⁷⁹ Time se razlikovanje između relacije i njezinih fundamenta, koje u teoriji predmeta ima temeljnu ulogu, počinje pokazivati nestabilnim. Ta se nestabilnost dodatno produbljuje kada se pokuša preciznije odrediti osjet, koji je i sam relacijski strukturiran između subjekta osjeta i transcendentnog zbivanja. Ovdje Tkalčić upozorava na beskonačni regres,⁸⁰ što podsjeća na tzv. Bradleyev regres. Prema Bradleyju, ako se relacija shvati kao nešto što povezuje dva termina, tada je potrebno objasniti na koji je način sama relacija povezana s tim terminima, što zahtijeva novu relaciju koja bi povezivala relaciju i njezine članove, i tako unedogled, čime dolazi do beskonačnog regresa

⁷⁴ Ibid., pp. 40–50. Tkalčić se referira na djelo »Zur Erkenntnistheorie und Gegenstandstheorie«, u: Alexius Meinong, *Gesammelte Abhandlungen* (Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1913).

⁷⁵ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 40.

⁷⁶ Ibid., p. 41.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid., p. 44.

relacija.⁸¹ Na sličan način Tkalčić pokazuje da u Meinongovoj analizi kauzaliteta relacija biva fundirana sadržajima koji su i sami relacijski određeni, zbog čega se odnos između relacije i njezinih fundamenata pokazuje nestabilnim i prijeti beskonačnim umnažanjem relacija. Ni Meinongov pokušaj utemeljenja relacija u stvarima prema Tkalčiću ne uspijeva jer se u okviru teorije predmeta stvari u analizi raspadaju na mnoštvo relacijskih određenja. U pokušaju da izbjegne beskonačni regres relacija, navodi Tkalčić, Meinong uvodi »relacijski identitet«, koji se ne smatra relacijom nego pretpostavkom koja omogućuje da se različiti predodžbeni sadržaji pripisuju istom predmetu. Tkalčić pritom upozorava da time teorija koja nastoji objasniti odnose među predmetima pomoću relacija na kraju mora pretpostaviti nešto što nije relacijsko.⁸²

U oba slučaja pokazuje se da se kauzalitet ne može stabilno odrediti ni psihološki ni kao relacijska struktura među jasno odvojenim elementima. U tom će kontekstu Tkalčić pokušati pokazati da se odnos između fundamenta i relacije može razumjeti samo ako se prevlada njihovo dualističko razdvajanje. Prije nego što iznese vlastito rješenje toga problema, Tkalčić se okreće drugoj velikoj liniji interpretacija odnosa kauzaliteta i teleologije. S obzirom na to da »[k]auzalnom interpretacijom <...> nikako ne možemo dosegnuti zbivanje u vanjskom svijetu ili zbivanje uopće«,⁸³ Tkalčić ispituje može li teleologija zahvatiti ono što kauzalitet propušta, ili pak ostaje vezana uz iste pretpostavke.

Tkalčićeva analiza teorija teleologije: Kant i Akvinski

Nakon analize različitih interpretacija kauzaliteta, Tkalčić prelazi na analizu teleoloških teorija. Kao i u slučaju kauzaliteta, njegov cilj nije jednostavno odbacivanje teleološkog načina objašnjenja, nego pokazivanje njegovih granica kada se uzme kao temeljno načelo razumijevanja zbivanja. Tkalčić najveći dio svoje analize teorija teleologije posvećuje Kantu i njegovu određenju svršnosti u okviru rasudne moći. Kako kaže Tkalčić,

»Kant postavlja teleologiju u rasudnu moć (*Urteilkraft*), te služi kao prijelaz i neka sinteza između prirode (razum) i carstva slobode (um). Svršnost kao transcendentelni uvjet a priori spaja ta dva područja između kojih bi inače ostao nepremostiv jaz.«⁸⁴

⁸¹ Francis Herbert Bradley, *Appearance and Reality: A Metaphysical Essay* (London: George Alen & Unwin, 1916).

⁸² Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 49.

⁸³ *Ibid.*, p. 44.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 115.

U *Kritici moći suđenja* Kant definira moć suđenja kao »sposobnost, da se ono posebno pomišlja kao sadržano pod općenitim«. ⁸⁵ Moć suđenja je *određivalačka* ako je dano ono općenito, a *refleksivna* ako je dano ono posebno. ⁸⁶ Refleksivna moć suđenja prema Kantu, navodi Tkalčić, pridaje svršnost činjenicama mogućeg iskustva u prirodi, iako ju one same ne sadrže, a što je posebno izraženo u skladnom djelovanju dijelova neke cjeline. ⁸⁷ Budući da refleksivna moć suđenja svršnost pridaje činjenicama koje su već određene zakonima prirode, postavlja se pitanje proizlazi li teleološko promatranje iz same strukture prirodnih odnosa ili nastaje tek u činu prosuđivanja. Tkalčić taj problem formulira putem Kantove kategorije »uzajamnog djelovanja« (*Wechselwirkung*), odnosno uzajamnog djelovanja kauzalnih redova, kao Kantove »nadopune kategorije kauzaliteta« i »izražaja zbivanja u prirodi«. ⁸⁸ Tkalčić navodi dvije mogućnosti odnosa uzajamnog djelovanja i svršnosti: ili je svršnost već sadržana u kategoriji uzajamnog djelovanja ili dolazi tek putem moći suđenja. ⁸⁹ Prema Tkalčiću, Kant taj odnos nije odredio, ali smatra razvidnim to da je:

»<...> u oba slučaja teleologija vezana za kauzalitet t.j. činjenice kojima se pridaje svršnost s reflektivnom rasudnom moći određene su već kauzalno, a i u samoj kategoriji uzajamnog djelovanja imademo kauzalni momenat«. ⁹⁰

Tkalčić zaključuje da »koliko je god Kant nastojao, da po svršnosti provede sintezu, ipak nije odredio tu svršnost samu« ⁹¹ jer se njegovo razlaganje usmjerava na funkciju moći suđenja koja posreduje između uma i razuma, a ne na određivanje svršnosti kao principa zbivanja.

Kao kontrast Kantovu pristupu, Tkalčić se kratko osvrće i na određenje teleologije od *Akvinskoga*, »koji teleologiju određuje 'uzrokom uzroka' (*primum movens*) t.j. kao agens kauzalnog djelovanja uopće«. ⁹² U *Sumi teologije*, Akvinski piše: »Ako se, naime, u nizu međusobno ovisnih uzroka ukloni glavni uzrok, neminovno iščezavaju i ostali uzroci. A glavni uzrok među njima svima je svršni«. ⁹³ Pritom, navodi Tkalčić, Akvinski »uzima Božanstvo kao posljednju svrhu«, ⁹⁴ pri čemu u teološko–metafizičkom utemeljenju svrhe Tkalčić vidi ograničenje. Ako se svrhovitost objašnjava metafizičkom pretpostavkom

⁸⁵ Kant, *Kritika moći suđenja*, p. 66.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 115.

⁸⁸ Ibid., p. 38.

⁸⁹ Ibid., p. 115.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Ibid., p. 118.

⁹² Ibid.

⁹³ Akvinski, »Suma teologije«, I–II, q. 1, a. 2.

⁹⁴ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 118.

o transcendentnom začetniku⁹⁵ kao posljednjoj svrsi, tada se opet, kao ni kod Kanta, ne rješava pitanje svršnosti na razini samoga zbivanja.

Kantova analiza ograničena je na funkciju moći suđenja koja prirodi pripisuje svrhovitost, dok Akvinski svrhovitost objašnjava pozivanjem na metafizičku pretpostavku. U oba slučaja ostaje neobjašnjeno na koji način svrhovitost proizlazi iz zbivanja. »Filozofijsko određenje zbivanja«⁹⁶ izmiče određenjima kako kauzaliteta tako i teleologije kod navedenih autora, a upravo je ono na temelju čega se može razriješiti problem njihova odnosa.

Razrješenje problema odnosa kauzaliteta i teleologije u filozofijskom određenju zbivanja

Nakon kritičke analize različitih teorija kauzaliteta i teleologije Tkalčić zaključuje da počivaju na neispitanim pretpostavkama o zbivanju, dok je upravo u njegovom filozofijskom određenju rješenje problema njihova odnosa. Na samom početku disertacije, Tkalčić razlikuje tri razine određenja zbivanja: (1) *filozofijsko određenje zbivanja*, odnosno »zbivanje uopće« kao najopćenitije određenje zbivanja, (2) *specijalno-metafizičko određenje zbivanja* unutar posebnih znanosti te (3) primjenu specijalno-metafizičkog određenja zbivanja u rješavanju pojedinačnih problema posebnih znanosti, koje to isto specijalno-metafizičko određenje sadrže⁹⁷ (kasnije, Tkalčić ga naziva »*specijalno naučnim određenjem zbivanja*«.⁹⁸ Prema Tkalčiću, naglašavanje razlika između tih određenja ima »*osobitu metafizičku važnost*«,⁹⁹ budući da njihovim miješanjem dolazi do univerzaliziranja određenja zbivanja posebnih znanosti te do pogrešno postavljenih problema koji ometaju daljnji razvoj znanosti.¹⁰⁰ Dok je filozofijsko određenje zbivanja »negativan filozofijski stav kao metodička strana sintetiziranja spoznaja«,¹⁰¹

»[s]pecijalno metafizičko određenje daje 'teoriju o zbivanju' iz užih problema pojedinih nauka samih, koja kao radna hipoteza rješava te uže probleme«.¹⁰²

Zbog potrebe za sintetičkim određenjem cjelokupnog znanja, a u slučaju slabljenja filozofijskoga sintetičkog centra, pojedine posebne znanosti dolaze do

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid., p. 1.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid., p. 3.

⁹⁹ Ibid., p. 2.

¹⁰⁰ Ibid., p. 5.

¹⁰¹ Ibid., p. 1.

¹⁰² Ibid., p. 3.

dominantnih položaja.¹⁰³ Generaliziranje *teorija o zbivanju* Tkalčić naziva »dogmatičkim presizanjem«, ¹⁰⁴ a upravo iz takvih generalizacija, prema Tkalčiću, proizlazi i moderni problem odnosa kauzaliteta i teleologije.¹⁰⁵ Filozofijsko određenje zbivanja ne može se svesti ni na jednu od teorija zbivanja razvijenih unutar posebnih znanosti, nego mora stajati izvan njihovih specifičnih određenja kao njihov sintetički, ali negativno određen temelj.

Međutim, Tkalčić se ne zadržava na kritičkoj analizi teorija koje se dotiču zbivanja, već donosi njegovo pozitivno određenje, i to putem pojma »kontinuitativne relacije«, ¹⁰⁶ koji uvodi kako bi opisao »po Meinongu neodredivi odnos između ‘fundamenta’ i ‘relacije’«. ¹⁰⁷ U analizi Meinonga Tkalčić pokazuje da se odnos između fundamenta i relacije ne može stabilno odrediti unutar shvaćanja relacije kao onoga što povezuje već postojeće fundamente,¹⁰⁸ a što će se u konačnici pokazati kao njegov otpor supstancijalizaciji zbivanja. Kako bi označio odnos koji nije ni vanjski odnos odvojenih fundamenata, ni odnos identiteta kao »identičnost ‘nečega samom sebi’« pa čak ni odnos tzv. »relacionog identiteta« kao identiteta temeljenog na relacijama – Tkalčić uvodi pojam »kontinuitativne relacije« kao »najšireg izražaja za zbivanje_uopće«, ¹⁰⁹ u kojoj je stvar shvaćena nesupstancijalno:

»‘Stvar kao supstrat’ prema toj kontinuitativnoj relaciji nije sama sobom *identična* u tom smislu da ostaje uvijek nepomična i stalna <...> nego naprotiv nam označuje *modifikovanje svijju kvaliteta uopće*. U tom određenju stvar gubi zapravo svaki karakter ‘stvarnosti’ te postaje zapravo izražajem zbivanja, te je tek u tom smislu neki najopćenitiji ‘supstrat’ svijju određenja«. ¹¹⁰

Filozofijsko određenje zbivanja stoga isključuje pokušaje da se zbivanje izrazi pomoću identiteta, supstancije ili dualistički shvaćenih relacija.¹¹¹ Iz toga slijedi da ni kauzalitet ni teleologija, promatrani kao metafizički principi ili izražaji zbivanja, ne mogu zahvatiti zbivanje. Drugim riječima, piše Tkalčić, filozo-

¹⁰³ Ibid., p. 2.

¹⁰⁴ Ibid., p. 3.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Na drugom mjestu, »kontinuitetna relacija«. Ibid., p. 52.

¹⁰⁷ Ibid., p. 51.

¹⁰⁸ Ibid., p. 50.

¹⁰⁹ Ibid., p. 52.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ U radu »Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)«, Tkalčić o zbilji govori sa sličnim otporom supstancijalizaciji i statičnosti: »Zbivanje je samosazdano: stvara sve, stvara i sebe, ono je vječno pokretljiva, neustavljiva i nikada dovršena srž svega, ono je prava i istinska zbilja. I nema zbilje van njega, nema neki ukrućen, vanvremenski, nedohvatljiv ‘svijet po sebi’ koji ne bi bio nanos *nedovršena zbivanja*«. Tkalčić, »Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)«, p. 335.

fijsko je određenje zbivanja »izvan dosega svakoga kauzalnog i teleološkog zahvataja«. ¹¹² Proturjeđe kauzaliteta i teleologije, zaključuje Tkalčić, temelji se na »naivnom zahvaćanju činjenica« kao identičnima, odnosno vezano je za »određenje u kojemu su i teleologija i kauzalitet vezani na 'stvari i njihove promjene'«. ¹¹³ Razrješenje problema odnosa kauzaliteta i teleologije, kao »empiričkih metoda«, ¹¹⁴ Tkalčić stoga pronalazi u pojmu zbivanja shvaćenom kontinuitativno, a ne supstancijalno. I kauzalitet i teleologija mogu biti temeljem »specijalno-naučnih određenja«, što za teleologiju vrijedi samo ako je odvojena od kauzaliteta, a što Tkalčić pak prepoznaje u induktivnosti uklopljenoj u »kontinuitativizam«, ¹¹⁵ Zbivanje tako nije ni kauzalni niz među stvarima ni teleološko usmjerenje prema unaprijed danim svrhama, a kauzalitet i teleologija prestaju biti konkurentske metafizičke teorije i postaju parcijalni, sekundarni zahvati nad zbivanjem kao onim što im prethodi.

Zaključak

Rekonstrukcija Tkalčićeve analize odnosa kauzaliteta i teleologije u njegovoj *Disertaciji* pokazala je da se prema Tkalčiću problem njihova odnosa ne može razumjeti kao opreka dvaju metafizičkih principa, već kao posljedica supstancijalizacije zbivanja. Analizom različitih teorija kauzaliteta i teleologije Tkalčić je nastojao pokazati da sve one polaze od pretpostavke da se zbivanje može razumjeti polazeći od identificiranih stvari i njihovih odnosa. Filozofijsko određenje zbivanja kao kontinuitativne relacije modifikacija kvaliteta pojavljuje se kao temeljna razina na kojoj se razjašnjavaju pretpostavke pojedinih znanstvenih objašnjenja, dok teleologija i kauzalitet kao empirijske metode i dalje mogu biti dijelom »specijalno-naučnog određenja zbivanja«.

Takvo nesupstancijalno shvaćanje zbivanja pokazuje određenu bliskost s Bergsonovim pojmom trajanja (*durée*) kao kontinuiranog toka koji intelektualna analiza razlaže na diskretne jedinice¹¹⁶ ili kasnijim procesnim ontologijama, primjerice s Whiteheadovim razumijevanjem realnosti kao sastavljene od »aktualnih entiteta« od kojih ništa nije više realno.¹¹⁷ Tkalčićeva analiza ostaje relevantna i za suvremene rasprave o znanstvenom objašnjenju. Primjerice, po-

¹¹² Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 137.

¹¹³ *Ibid.*, p. 138.

¹¹⁴ *Ibid.*

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ Henri Bergson, *Creative Evolution*, Arthur Mitchell (prev.) (New York: The Modern Library, 1944).

¹¹⁷ Alfred North Whitehead, *Process and Reality: An Essay in Cosmology* (New York: The Free Press, 1978), p. 18.

red pretežno kauzalnih objašnjenja u suvremenoj znanosti, suvremena biologija – posebice evolucijska biologija, medicina, genetika, etologija i psihijatrija – i dalje zadržava teleološke pojmove zbog njihove važne uloge u objašnjavanju.¹¹⁸ U tom kontekstu Tkalčićevo razgraničenje filozofijskog određenja zbivanja od posebnih znanstvenih određenja i dalje može služiti kao rješenje proturječnog odnosa tih dviju vrsti objašnjenja.

Ostaje otvoreno pitanje za daljnja istraživanja ima li Tkalčićevo rješenje problema odnosa kauzaliteta i teleologije u konačnici istu manjkavost koju zamjera Wundtovom rješenju – njihovo pomirenje u nekoj drugoj, »višoj sferi«.¹¹⁹ Također, Tkalčićevo određenje zbivanja u *Disertaciji* u nekim daljnjim istraživanjima moglo bi se usporediti s određenjima u njegovim kasnijim radovima, npr. u djelu »Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)«¹²⁰ gdje zbivanje tumači putem pojmova stvaralaštva te odnosa čovjeka i svijeta. Napokon, daljnja istraživanja mogla bi razmotriti kako se Tkalčićevo rješenje odnosa kauzaliteta i teleologije uklapa u širi kontekst hrvatske filozofije prve polovice 20. stoljeća te u kojoj mjeri predstavlja originalan doprinos tim raspravama.

Premda je napisana prije više od stotinu godina, nakon čega je ostala bez značajne recepcije, pojavljujući se tek u sporadičnim spomenima, Tkalčićeva disertacija predstavlja vrijedan i poticajan izvor za povijesno-teorijsko istraživanje rasprava njegova vremena, tako i za suvremene filozofijske rasprave o odnosu kauzaliteta i teleologije te znanosti i filozofije. Analiza različitih teorija kauzaliteta i teleologije te pokušaj njihova razrješenja u pojmu zbivanja pokazuju da Tkalčić nije bio tek kroničar filozofijskih rasprava svoga vremena, nego i mislilac koji je nastojao ponuditi vlastito rješenje jednoga od temeljnih problema filozofije svoga vremena.

The Problem of the Relation between Causality and Teleology in Marijan Tkalčić's Dissertation

Summary

At the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, the problem of the relation between causality and teleology was one of the most widely debated issues in philosophy. The Croatian philosopher Marijan Tkalčić also took part in

¹¹⁸ Colin Allen, Jacob Neal, »Teleological Notions in Biology«, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2026). Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/teleology-biology/>, (pristupljeno 12. siječnja 2026.).

¹¹⁹ Tkalčić, *Metafizičko i spoznajno teorijsko značenje kauzaliteta i teleologije*, p. 22.

¹²⁰ Tkalčić, »Generacije i zbivanje (Nacrt filozofije stvaralaštva)«, pp. 335–346.

these discussions. In his doctoral dissertation *The Metaphysical and Gnoseological Significance of Causality and Teleology*, defended in Zagreb in 1921, Tkalčić analyses a number of theories of causality (Hume, Meinong) and theories of teleology (Kant, Aquinas), as well as Wundt's attempt to synthesise causality and teleology, in order to finally resolve their apparent contradiction in the concept of occurrence. This paper seeks to answer the question of why, according to Tkalčić, the problem of the relation between causality and teleology cannot be resolved without a philosophical determination of occurrence, and to reconstruct the argument that leads him to this conclusion.

Keywords: Marijan Tkalčić, *The Metaphysical and Gnoseological Significance of Causality and Teleology*, causality, teleology, synthesis, occurrence

